
SAVOIR-VIVRE ®
IMPERIAL

Creat cu pasiune și savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

DAISY DUNN este scriitoare, clasicistă și critic cultural britanic, cunoscută pentru felul în care face accesibile publicului larg istoria și literatura Greciei și Romei antice. Este doctor în filologie clasică și are o pregătire interdisciplinară care combină studiul Antichității cu istoria artei. A studiat literatura și civilizația clasică la Oxford, a urmat un master în Istoria Artei la Courtauld Institute of Art și și-a obținut doctoratul la University College London în 2013.

Daisy Dunn scrie pentru publicații precum *The Spectator, The Sunday Times, The Daily Telegraph, Literary Review* și *Engelsberg Ideas* și este editor al revistei ARGO, o publicație internațională dedicată culturii elene. Specificul demersului ei constă în combinarea cercetării istorice și filologice cu o narațiune accesibilă, jurnalistică și literară. A colaborat cu BBC și alte posturi de radio și televiziune în calitate de consultantă, prezentatoare sau invitată la documentare despre lumea antică.

În 2020 a primit Classical Association Prize pentru contribuția la aducerea studiilor clasice în atenția publicului.

DAISY DUNN

ISTORIA PIERDUTĂ A ANTICHITĂȚII

MARILE FEMEI DIN UMBRA ZEILOR

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

SAVOIR-VIVRE®
IMPERIAL

Colecție coordonată de Dana MOROIU

Daisy Dunn
THE MISSING THREAD. A NEW HISTORY OF THE ANCIENT WORLD THROUGH THE WOMEN WHO SHAPED IT
Copyright © Daisy Dunn, 2024

© Baroque Books & Arts®, 2026

Imaginea copertei, sus: Tânără cu tăbliță și stilus (așa-numita „Sappho"), cca 50 d. Hr. Proveniență: colecția Muzeului Arheologic Național din Napoli. Credit: Fine Art Images / Heritage Images / Profimedia
Imaginea copertei, jos: Bijuterie, cca 499–475 î. Hr. Perioada arhaică târzie. Aur, sticlă, cristal de stâncă, agat, cornalină, 36 cm.Nr. inv. 40.11.7–.18 New York, Metropolitan Museum of Art. Credit: akg-images / akg-images / Profimedia
Concepție grafică: Baroque Books & Arts®
Lector: Nicoleta Valentina Arsenie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUNN, DAISY
Istoria pierdută a antichității : marile femei din umbra zeilor / Daisy Dunn; trad. din lb. engleză de Mihai Moroiu. - București: Baroque Books & Arts, 2026
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-630-6522-85-9
I. Moroiu, Mihai (trad.)
008

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse fără acordul scris al deținătorului de copyright, conform Legii Dreptului de Autor.

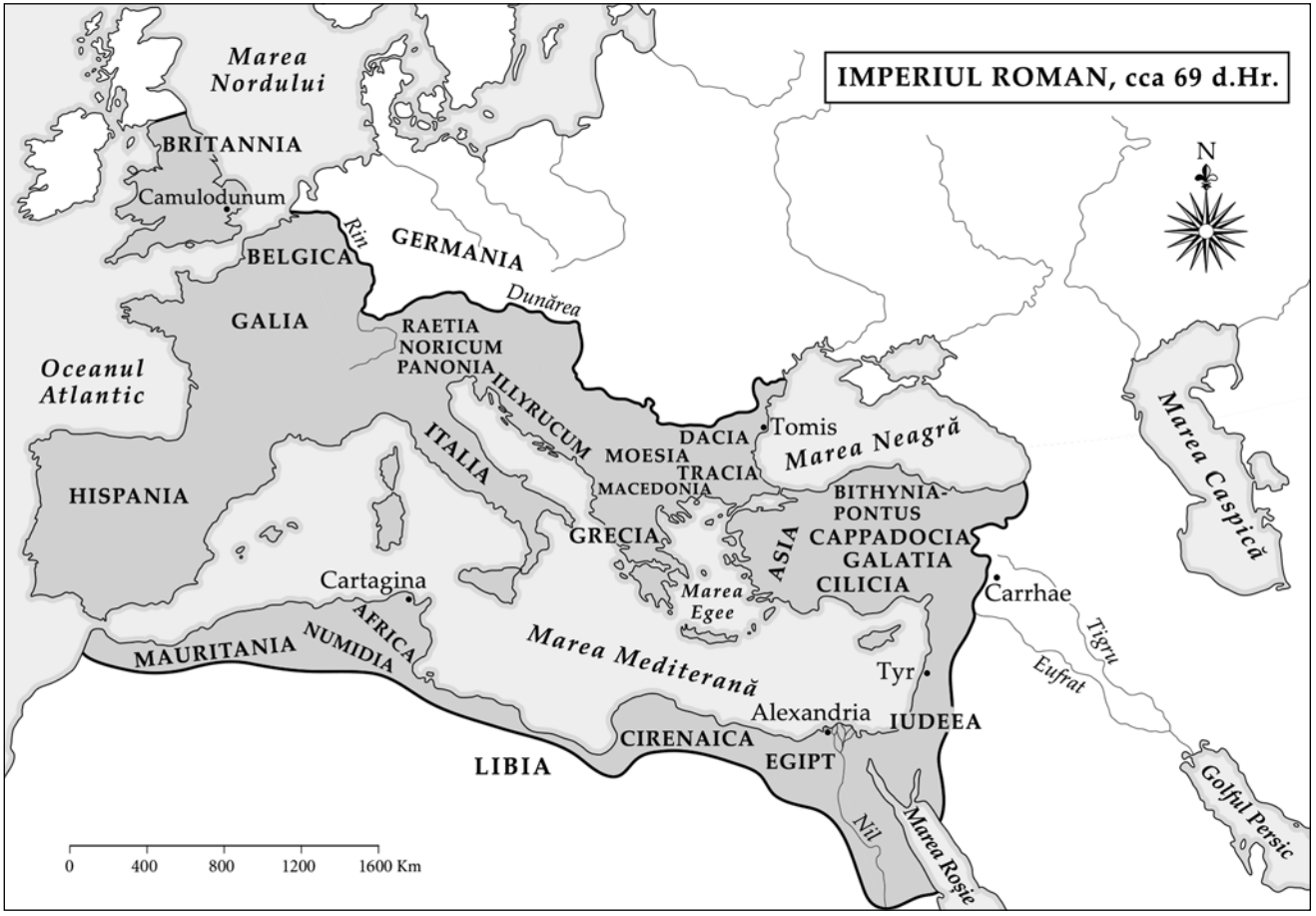
Aliciae sorori, optimae feminarum

Pentru sora Alice, cea mai bună dintre femei.

ITALIA
A L P I
GALIA CISALPINĂ
Verona
Placentia
Cremona
Mutina
Ravenna
Lucca
Rubicon
Marea Ligurică
ETRURIA
Perusia
Tibru
APENINI
Marea Adriatică
ILLYRICUM
Insulele Tremiti
Dyrrachium
Planasia
CORSICA
Veii
Roma
Ostia
Arpinum
Antium
Cannae
Beneventum
Canusium
Cumae
Vezuviu
Baiae
Pompei
Brindisium
Tarentum
Pandateria
Neapolis
Capri
Paestum
Heraclea
SARDINIA
Thuri
Marea Tireniană
Croton
GRAECIA MAGNA
Messana
Locri
Rhegium
Marea Ionică
Trapani
SICILIA
Marea Mediterană
Agrigentum
Siracuza
Cartagina
N
0 50 100 150 Km

LUMEA GREACĂ
N
MACEDONIA
TRACIA
Philippi
Amphipolis
Pella
Stagira
Samotrace
Aegae
Pydna
HALKIDIKI
Hellespont
Mt Olimp
Lemnos
Sigeum
Troia
EPIR
Dodona
Larissa
TROADA
Marea Egee
TESALIA
Corfu
Pharsalus
LIDIA
Pergamon
Lesbos
Mytilene
Thermopylae
Actium
EUBEEA
Phocaea
Itaca
Delphi
Smirna
FOCEA
Lefkandi
Eretria
Chios
BEOȚIA
Colophon
Teba
Mt Helicon
Plataea
Maraton
Efes
Marea Ionică
Atena
Corint
Samos
Micene
Salomina
Aegina
Tiryns
Argos
Olympia
Milet
Delos
Sparta
Naxos
Pylos
Melos
Cythera
CRETA
Marea Mediterană
0
50
100
150 Km

IMPERIUL PERSAN
N
Iaxartes
Oxus
SOGDIANA
Marea Aral
CHORASMIA
BACTRIA
Gandhara
INDIA
Indus
ARACHOSIA
DRANGIANA
Persepolis
Pasargadae
PERSIA
Golful Persic
Marea Arabiei
Ural
Volga
Marea Caspică
PARȚIA
Ecbatana
MEDIA
Susa
Munții Zagros
Tigru
Eufrat
BABILONIA
ASIRIA
ARMENIA
ARABIA
Marea Roșie
ETIOPIA
Dunăre
Marea Neagră
PAFLAGONIA
CAPADOCIA
FRIGIA
SIRIA
FENICIA
CILICIA
CIPRU
RHODOS
Sardis
MYSIA
LIDIA
CARIA
IONIA
TRACIA
CRETA
Marea Mediterană
Nil
EGIPT
LIBIA
0
400
800 Km

IMPERIUL ROMAN, cca 69 d.Hr.
N
Marea Nordului
BRITANNIA
Camulodunum
Rin
GERMANIA
BELGICA
Dunărea
GALIA
RAETIA
NORICUM
PANONIA
ILLYRICUM
Oceanul Atlantic
ITALIA
DACIA
Tomis
Marea Neagră
MOESIA
TRACIA
MACEDONIA
HISPANIA
GRECIA
BITHYNIA
PONTUS
CAPPADOCIA
GALATIA
CILICIA
ASIA
Marea Egee
Cartagina
AFRICA
NUMIDIA
MAURITANIA
Marea Mediterană
Carrhae
Tigru
Eufrat
Tyr
Alexandria
IUDEEA
CIRENAICA
EGIPT
LIBIA
Nil
Marea Roșie
Golful Persic
Marea Caspică
0
400
800
1200
1600 Km

INTRODUCERE

Femeile au fost născocite ca să le facă bărbaților viața mai amară. Mulți bărbați știau asta dintotdeauna, dar chiar și așa era o mângâiere să o auzi spusă de cineva care se întâlnise cu muzele, care îi cunoștea pe zei, care cunoștea totul. Hesiod era un plugar din Beoția, în Grecia centrală, iar pe Muntele Helicon, din apropiere, hălăduiau muzele. S-au întâlnit firesc, așa cum se întâlnesc muritorii cu divinitățile, și după aceea Hesiod a rămas înzestrat cu acele cuvinte prețioase ca aurul grâului pe care îl semăna și pătrunzătoare ca secera cu care îl tăia.

„Nu-ți lăsa mințile sucite de nicio femeie cu trupul ei mlădios / Și iscusitul ei grai", îndemna el, „căci o interesează doar hambarul tău."[1] Femeile erau bune să are cu boii, să nască și să înfulece proviziile. Pentru orice altceva nu erau de nicio nădejde. Fără să fie în întregime vina lor, bietele de ele, căci plăteau prețul pentru că se trăgeau din ceea ce Hesiod descria în elină drept *kalon kakon* – un rău frumos.

Frumoasa cea rea, Pandora, a fost prima femeie. Zeus, rege peste zei, l-a chemat pe meșterul divin Hefaistos să o

[1] Hesiod *Works and Days* 373–4.

plămădească din lut și apă și să-i dea chip de zeiță. Atena a învățat-o să țeasă și a înveșmântat-o în straie albe ca neaua și un văl lucrat cu iscusință.[1] Anotimpurile au încununat-o cu flori și Grațiile au împodobit-o cu aur în jurul gâtului. Afrodita i-a inspirat dorință sexuală și Hermes a înzestrat-o cu mintea de câine viclean. Fiecare nemuritor a avut să-i dăruiască ceva – *Pandora* era „atotînzestrată" și „atotdătătoare" –, dar mai presus de orice era creația lui Zeus.

Pandora a fost concepută ca pedeapsă pentru bărbați, pioni nevinovați într-o ceartă dintre regele zeilor și un titan. Zeus era mânios pentru că Prometeu îl păcălise punându-i în față un festin constând din oase înfășurate în seu, în loc de carne macră. În agitația disputei dintre ei, gigantul Prometeu a furat foc de la zei și l-a dat oamenilor, ca să-și poarte singuri de grijă. Gestul lui Prometeu a pus capăt Epocii de Aur, o perioadă edenică în care bărbații (erau doar bărbați) trăiau din ce le dăruia pământul, fără să cunoască munca, boala ori nevoia sau chiar dorința de a călători peste mări. Odată cu focul, și-au dobândit mijlocul de a construi nave, de a găti și de a trăi fără să le pese de credință. Atunci, Zeus a trimis-o jos, pe pământ, pe Pandora. Toate necazurile bărbatului au început odată cu ea și cutia pe care o purta aproape.

Există variațiuni ale acestui mit (uneori Prometeu, și nu zeii, joacă rolul de sculptor și animator al lutului din care s-a creat omul), însă ideea fundamentală formulată de Hesiod în secolul al VII-lea î. Hr. a rămas în picioare. Femeia era o născocire a imaginației masculine, plămădită între degetele lui cu rol de țap ispășitor pentru durerile proprii. Ea se putea prezenta în multe forme: un poet numit Semonide din Amorgos, contemporan cu Hesiod, descria femei-scroafe care nu-și făceau curățenie în casă și

[1] *Ibid*. 63–4; *Theogony* 573–5.

nici nu se spălau, ci petreceau întreaga zi îngrășându-se; femei-vulpi cărora nu le scăpa nimic neobservat; femei-pupeze, care se împerecheau cu oricine le ieșea în cale; femei-catârce neascultătoare; femei ale mării furtunoase; femei ale pământului, lacome; femei-nevăstuici hoațe; femei-iepe trândave; femei-maimuțe hidoase; și femei-albine, harnice și strălucite, singurele de ispravă care existau. Pandora, la fel ca omoloaga ei creștină Eva, stăruia în cugetul bărbaților ca esență pură a feminității. Femeile țeseau așa cum țesea și ea, înșelau așa cum înșela și ea, iar dacă păreau lascive, după cum putea să pară oricine se distra în iatac, iubeau așa cum iubea și ea.

Abia în perioada bizantină scriitorii mai luminați au început să-și dea seama că Pandora era mai mult decât un hidos *objet d'art*. Ea reprezenta ceea ce devenise posibil după ce Prometeu ascunsese cu ingeniozitate tăciunii aprinși într-o tulpină de fenicul, oferindu-le astfel oamenilor focul, ca să se joace cu el. Ea întruchipa într-o singură persoană potențialul creator, obiectul de artă și alegoria artei.

Transformarea Pandorei a început cu mult înainte ca bărbații să devină conștienți de ceea ce se petrece. Cât a fost Antichitatea de lungă, femeile au fost angajate în acte diverse, producând obiecte, scriind, ocupându-se de politică și de inginerie fără ca mulți bărbați să bage de seamă. Scriitorii bărbați erau fericiți să-și imagineze femei mitologice transformându-și corvezile de zi cu zi în exerciții creative de autoexpresie. În *Odiseea* lui Homer, creată chiar înainte de Hesiod, Penelopa are înțelepciunea să deșire noaptea vălul la care țesea ziua, evitând astfel să se mărite cu unul dintre pețitorii ei insistenți. În *Metamorfozele* lui Ovidiu, Filomela țese povestea răpirii ei într-o tapiserie după ce nu a mai putut vorbi, pentru că i se tăiase limba. Bărbaților nu le-a trecut întotdeauna prin cap că femeile veritabile ar putea să se apuce de ceva atât de interesant. Despre aceste femei este vorba în carte.

„O armată de călăreți, zic unii, ori pedestrași, / Sau o flotă de nave este cel mai frumos / Lucru de pe pământ, / Dar eu spun că este ceea ce iubești.“[1] Vocea poetică a lui Sappho este pătrunsă de siguranța de sine. Citindu-i cuvintele, poți avea sentimentul că pătrunzi în spațiul dintre doi oameni aflați în plină interacțiune. Au avut o ceartă, poate, sau încearcă să-și ia rămas-bun înainte ca unul dintre ei să plece într-o călătorie din care celălalt se teme că nu se va mai întoarce. Mai e ceva până când atmosfera dintre ei se va limpezi, dar într-un fel au altul Sappho reușește să înalțe totul într-o sferă și mai personală și să scruteze cu ceea ce se dovedește a fi chiar opusul unei priviri obiective. Cu atât mai mult atunci când chiar ea însăși se întâmplă să fie una dintre cele două persoane implicate și ar fi îndreptățită să se considere parte vătămată.

Sappho a fost marea poetă a aleanului și dorinței însoțite de gelozie. Născută pe insula Lesbos, poate la optzeci de ani după Hesiod, a adus același serviciu poeziei de dragoste pe care l-a adus Homer epopeii. Oamenii o numeau a Zecea Muză, deoarece versurile ei păreau să fi coborât în zbor de pe înălțimile divine ale Heliconului.[2] A compus imnuri pentru nunți și competiții, alături de versuri mai personale, romantice, dedicate altor femei, care i-au adus o faimă statornică. „... Oricât de departe te-ai întoarce cu gândul“, scria un geograf la vreo șase secole după ea, „nu am auzit de nicio altă femeie care să se compare cu ea în arta poeziei.“[3]

Poate că Sappho a fost mai bună ca multe dintre ele, dar încă din secolul I multe scrieri ale concurenței s-au pierdut,

---

[1] Sappho Fr. 16 – P. Oxy. 1231 fr. 1 col. i 13–34, col. ii 1+2166(a) 2 + P.S.I. 123 1–2.

[2] *Palatine Anthology* 9.506.

[3] Strabo *Geography* 13.2.3.

făcând imposibilă o judecată dreaptă. Secolele următoare au fost și mai crude în privința supraviețuirii operelor lăsate de femei. Cunoaștem numele multor artiste și scriitoare, dar avem foarte puține opere păstrate.[1] Pe un vas de parfum etrusc lucrat în Italia pe vremea lui Sappho este înscris un fel de poem de dragoste aparținând altfel enigmaticei Asi Akarai. În Peloponesul secolului al III-lea î. Hr., o femeie pe nume Anyte a compus emoționante epitafuri și epigrame despre animale și artă, din care s-au păstrat mai mult de douăzeci. Am tradus o parte din ele, împreună cu fragmente din scrierile altor femei, citate în deschiderea fiecărui capitol din carte. Erinna, o poetă talentată din secolul al IV-lea î. Hr., a compus un poem uluitor de frumos despre prietena ei din copilărie Baucis, care a murit. A fost probabil singura operă pusă în circulație de Erinna înainte să moară, la vârsta de nouăsprezece ani. Evoca în hexametri solemni cum ea și Baucis se jucau cândva de-a broaștele-țestoase și se agitau în jurul păpușilor lor, ca niște micuțe mame. Erinna mai povestea și despre preocupările lui Baucis legate de noua ei iubire, după ce se căsătorise, care îi tulburau propriile sale amintiri din copilărie. Omagiul Erinnei era cunoscut sub numele de *Furca de tors*, deoarece împletea pasaje despre țesut cu imagini ale Ursitoarelor mitologice care torceau firul ce hotăra felul și durata vieții fiecărui muritor. Țesutul, meșteșugul Pandorei, era nu numai principala ocupație a majorității femeilor din Antichitate, ci și modul de a le aminti zi de zi de iminența morții.

Țesutul le transforma în creatoare de artă pe toate femeile, dar nu toate femeile se mulțumeau cu țesutul.

---

[1] Poetul din secolul I Antipater din Tesalonic laudă nouă poete: Praxilla, Moero, Anyte, Sappho, Erinna, Telesilla, Corinna, Nossis și Myrtis – *Greek Anthology* 9.26.

Marele enciclopedist din secolul I Pliniu cel Bătrân îi atribuia unei anume Kora din Corint descoperirea artei portretisticii după ce a trasat pe un perete umbra aruncată de chipul iubitului și i-a cerut apoi tatălui său să modeleze acel contur în lut. Pliniu cunoștea și alte șase artiste profesioniste – Timarete, Irina, Calypso, Aristarete, Iaia și Olympias – dar niciuna dintre lucrările lor nu s-a păstrat. Alte genuri de lucrări create de femei apar menționate ocazional în inscripții. Phile (Fili) din Priene, din Ionia grecească, era o prezență rar întâlnită. La mijlocul secolului I î. Hr. nu numai că a devenit magistrat în orașul ei, dar a fost și cea dintâi femeie care a construit pe cheltuială proprie un rezervor și un apeduct.

Împreună, femeile au contribuit la dezvoltarea Antichității și au fost *creatoare de istorie*, fiind firesc să le luăm în considerare la această scară colectivă, având în vedere cât de multe au murit fără să fi lăsat în urmă o amprentă asupra lumii. Milioanele de femei care au murit în timp ce nășteau nu au lăsat nici măcar un nume cioplit în piatră. Așa cum spunea Pericle în secolul al V-lea î. Hr., „Mare este gloria femeii despre care se vorbește cel mai puțin, fie de bine, fie de rău." Dar și cele menționate adesea în sursele literare și istorice aveau toate șansele să fie puse cu bună știință în umbră sau să apară ca intruse în viața bărbaților, un soi de Pandore de proastă calitate, *les femmes à chercher*. Femeile de laudă erau definite în latină prin cuvinte care nu au nevoie de traducere: *modestia*, *pudicitia*, *castitas*, *pietas*. Asemenea calități s-ar putea să nu stârnească cine știe ce interes în femeia modernă, dar dacă le-am căuta doar pe cele rebele, am risca să trecem cu vederea unele dintre cele mai fascinante personaje din istorie. Uneori, prin simplul fapt că s-au conformat acestor așteptări, femeile au obținut nemurirea. Ar putea fi cel mai mare compliment și cea mai gravă insultă să spunem: „Nu s-a purtat ca o femeie."

Istoricii din școala clasică au privilegiat faptele bărbaților în detrimentul muncii la războiul de țesut a soțiilor și fiicelor lor, iar istoricii moderni de regulă le-au urmat exemplul. Pe rafturile bibliotecii mele există multe istorii ale lumii antice, iar dincolo de caracterul lor „epopeic", „amplă", „definitivă" și „extraordinară", ele sunt, trebuie să o spunem, inevitabil masculine. „Story-ul" Antichității se referă la războinici, cuceritori și regi cu barbă impunătoare și sceptru solemn care nu lasă loc de discuții. Am putea încerca să ne împotrivim acestui curent creionând o colecție de capitole despre Cleopatra, Boudica și vreo alte câteva doamne mai puțin cunoscute, dar rezultatul nu ar fi nici pe departe o istorie completă.

Ceea ce am urmărit eu este să scriu o nouă istorie a lumii clasice care să evidențieze rolurile jucate de femei în acest cadru. Nu este o carte *despre* femei, ci o istorie a Antichității scrisă, în măsura posibilului, *prin* femei. O istorie care își propune să le pună pe femei în prim-plan fără a denatura realitatea evenimentelor cu pretenția că bărbații nu s-ar fi aflat mai mereu la comandă. Dacă i-am scoate din scenă pe toți Ptolemeii și Cezarii, pe Pericle și Alexandru, pe Xerxes și Juba, ne-am trezi pe un ogor pustiu. Dar dacă i-am da doar puțin deoparte, s-ar putea ca lumina să le dezvăluie pe femeile din umbra lor.

Multe dintre aceste femei sunt *cu adevărat* simple umbre, amintite doar de câteva rânduri, unele scrijelite în marmură. Unii ar putea afirma că nu are nicio valoare să scrii despre cineva atât de puțin menționat, dar eu am crezut mereu că nu e corect să dai uitării anumiți oameni pentru simplul motiv că nu au fost remarcați de alții, la vremea lor. Unele personaje istorice își datorează supraviețuirea purei întâmplări, dar pentru cele mai multe a existat o rațiune. Dispariția unor femei, multe la număr, nu a fost accidentală. Bărbații care au redactat vasta majoritate a

dovezilor ce s-au păstrat pur și simplu le-au exclus din narațiune, considerându-le lipsite de importanță.

Există femei din Antichitate pe care le putem reține atribuindu-le anumite merite, mai cu seamă în perioada romană, când cel mai vag indiciu de îndrăzneală îi agita pe scriitorii la modă. Dar sunt și femei care au rămas doar personaje fantomatice, a căror existență poate fi recunoscută, preluată și folosită pentru a spune povestea unei lumi la crearea căreia au contribuit și ele. Cu fiecare capitol, cu fiecare secol mărturiile devin tot mai bogate, aducându-ne puțin mai aproape de ținutul nostru.

Cercetările făcute în vederea scrierii acestei cărți m-au obligat să citesc din nou textele grecești și latine studiate de mine de-a lungul întregii vieți. Asta mi-a întărit convingerea că, pentru a găsi ceea ce ți-ai propus, trebuie să cauți cu migală și nu să aștepți să îți iasă în cale. Indiferent cât de bine *îți imaginezi* că ai cunoaște un poem sau o operă de artă, există întotdeauna și un alt mod de a le privi.

Căutarea femeilor în surse literare și arheologice mi-a dat prilejul să descopăr materiale de a căror existență nu aveam știință. Majoritatea îl cunoaștem pe Marc Antoniu ca iubit bătut de soartă al Cleopatrei, spre exemplu, dar puțini își amintesc de soția sa, Fulvia. Istoricii clasici relatează cum această femeie uluitoare și desăvârșită purta un război în numele lui Antoniu, în vreme ce el își vedea de idila sa din Răsărit. Citisem acele pasaje cu suspiciune până când am aflat că din locul unde se desfășurase un asediu au fost scoase la lumină câteva proiectile de plumb care făceau referire la Fulvia. Mesajele scrijelite pe ele erau indecente. „Ținta mea este clitorisul Fulviei", spunea unul dintre ele.

Relațiile complicate dintre femei și bărbați sunt o parte inevitabilă a acestei povești. După părerea mea, Antoniu a fost un soț nedemn pentru Fulvia, și la fel de nedemn și pentru următoarea lui soție, Octavia. Am rămas uluită în

CUPRINS

Introducere 11

I. Despre sâni și tauri 20
II. Lucrarea uriașilor 52
III. Declin și schimbare 77
IV. A zecea muză 101
V. Oracolul se înșală 135
VI. Călărețe și regine 159
VII. Războiul purtat de Atossa 179
VIII. O pătură comună 209
IX. Pe răzătoarea de brânză 240
X. Jocurile Olimpiei 275
XI. Blestemul Didonei 304
XII. Prețul smochinelor punice 324
XIII. Educația fraților Gracchus 348
XIV. Conspirație la răscruce 378
XV. De la saltea în pat 411
XVI. Asta-i pentru Fulvia 444
XVII. Exilații 472
XVIII. Împărătese din umbră 499
XIX. Trup frânt, minte temerară 536

Concluzie 558
Mulțumiri 562
Bibliografie 564
Indice 578

Artă și arhitectură somptuoasă, istorie socială, politică, militară, culturală, religioasă și artistică, mit și legendă, istorie și poveste, îngeri și sfinți, palate, biserici, grădini, împărați și împărătese, zarafi, diplomați, clarvăzători și eunuci, uluire și invidie, comerț, monede și taxe, fortificații și apeducte, războaie, uneltiri, victorii, înfrângeri și protecție divină.
Savoir-vivre Imperial, între Orient și Occident, colecția spiritului absolut, a miracolelor, a grandorii și a desăvârșirii, într-o realitate vibrantă, cosmopolită și dinamică.